

Cseke Gábor

KÉSEI UTÓIRAT PETŐFI SÁNDOR ÉLETÉHEZ ÉS HALÁLÁHOZ

Petőfi Sándor minden tekintetben vitathatatlanul a legismertebb magyar költő. Életének, halálának és munkásságának minden mozzanata erre predestinálja.

Hírnevét nem hagyományos mértékegységekben mérjük: rendkívüli-sége, az alakját-életét-szellemét övező titokzatosság teszi igazán azzá, ami számunkra mindig is volt és marad.

Az csak természetes, hogy a szintén egyszerű sorból származó Illyés Gyula örökérvényű könyvet hagyott hátra róla, méghozzá két – az első után egy második, bővített – változatban is, *Petőfi Sándor* címmel. De az már sokatmondó, hogy az izig-vérig polgári beállítottságú Kosztolányi Dezső ezt vetette róla papírra 1923-ban: *„Ha valamikor, sok-sok ezer év múlva fölbresztenének síromból, s hirtelen arra kérnének, hogy nevezzek meg egy költőt, ezt mondanám: Petőfi.”*

Nem sorolhatom föl itt a roppant könyvtárra rúgó, sokrétű Petőfi-irodalmat. Nem is csak költő ő már a szemünkben, hanem jelenség, erkölcs, magatartás, sors. Szimbólum. Irodalmi téma, méghozzá gyakori és hálás.

És legenda.

Amiként Ady Endre oly találóan rátapintott:

„Szeretett: ez a gyűlölködő, okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú szeretett eleddig leghatalmasabban szeretni Magyarországon. Gyilkolt a szeretetével, s mert önmagát is érdemesen tudta nagyon-nagyon hevesen szeretni, mézsárszékre vitte önmagát. Vágóhíd, tagló és vér soha együtt ilyen fölséges élet személyébe, sorsába – soha még – be nem avatkoztak. Szégyelljétek magatokat, halottak, élők, falánk senkik, kik úrtatok Petőfiről eddig, de szeretni igazán nem tudtátok. Úgy kell őt szeretni, hogy föllángoljon tőle ismeretlen pora – s önmagunk megkorbácsolásával. Miként Simon, a remete tette, úgy kell fölülni a Petőfi dicsőségének magas kőoszlopára, s éhezve, ázva csak az ő dicsőségét hirdetni.

Petőfi is tudott, mert Petőfi is tudott, szinte megsemmisülni nagyszerű valakik imádatában. Homér, Osszián, Shakespeare és Dickens, Tacitus és Dante ragyogtak, ha ő emlékezett rájuk. És fiatal volt, irgalmas és igazságtalan, tehát fényt tudott adni tizedrangú csillagoknak is. Béranger a magyaroknak akkor született, amikor Petőfi olvasott először Bérangersort, s azért él ma is nekünk, mert Petőfi akarta. Oh, hiszen Bem se volna ma szemünkben új Hannibál és új Napóleon Petőfi nélkül, s a történelemtanároké volna Mészáros Lázár, ha Petőfi[it] meg nem korholja egy hiányzó nyakravalóért. A nyakravaló Petőfi nyakáról hiányzott, a babér a Mészáros fejéről, s a babéros Petőfi halhatatlanná tette a nyakkendős Mészároset. Nem csodálom, hogy Jókai is csak akkor szeretett bele, amikor már nem volt az útjában, s nem kellett félnie tőle. (Petőfi nem alkuszik / Renaissance 1910. jún. 10. – aug. 25.)

Rövid élete (1823?-1849?) tele mindenféle rendhagyó, ellentmondásos elemmel, fordulattal.

ÉLET-TALÁNYOK

Szülei kiskőrösi szlovákok (Petrovics, Hruz), amit aztán később a költő mindegyre „elfelejt”, vagy inkább csak „lehagy” magáról.

1848-ban ugyancsak zokon veszi az általa rágalmaknak tartott vádakat, amikor a kiskunsági kerület-képviselő választási hadjáraton ellenfelei elhíthatnák a néppel, hogy szláv eredete okán ő maga nem más, mint „orosz bujtogató, veszedelmes ember, hazaáruló”.

Tény, hogy 1841–42-es pápai diákévei során váltott át, saját kezdeményezésre, Petrovicsból Petőfire.

Egy szerb író-politikus, Ignjátovics Jakab 1848 elején egy vendéglőben megismerkedvén a költővel, így emlékszik vissza a találkozóra: „Lisznyai [Kálmán] a bemutatáskor fölemlíté azt is, hogy a Petőfi tulajdonképpen neve Petrovics. Petőfi kezét szorított velem, s a mint észrevettem, nem volt éppen únyére szerb nevének fölemlítése...” (Vasárnapi Újság, 1880)

Selmecen a magyar történelmet tanító szlovák tanára mint tótot próbálja a majdani költőt irányítgatni, nemzeti érzéseit pallérozni, Petőfi azonban inkább hátat fordít az általa addig oly kedvelt történelemnek, de ragaszkodik magyarságához.

Vallást vált, nehogy annak alapján is tótnak könyvelhessék el.

Szlovák? Orosz? Szerb? Magyar? – Csak úgy röpködnek körülötte az etnikumra utaló megkülönböztető jelzők, ám költészete ízig-vérig magyar. Mondhatni, ő teremti – forradalmasító merészséggel és szemlélettel – a modern magyar költői nyelvet.

Élete szinte a kezdetektől merő konfliktus. Gyakran vált iskolákat, azokból időnként megszökik és beáll vándorszínésznek, de a katonasággal is erősen kacérkodik.

Fiatal, induló költőként keresztül-kasul csavarogja az országot. Nem is kell az életrajz apróbb mozzanatait számba vennünk, elég, ha egybegyűjtjük a Petőfi-összes versei alatti keltezesek földrajzi helyét, s mindjárt előttünk áll egy gazdag időrendi útvonal, valóságos „Petőfi-geográfia”, közel 80 állomással; és ezekhez jönnének még azok a helységek, ahol egyáltalán nem írt ugyan verset, „csak” megpihent, evett-ivott, esetleg néhány szót váltott a helybéliekkel vagy éppen csak emelte kalapját...

(Íme a Petőfi-versek lajstromba szedett születési helyei: Aszód, Grác, Duna-Vecse, Komárom, Hortobágy, Kecskemét, Gödöllő, Debrecen, Diószeg, Eger, Lacháza, Kunszentmiklós, Buda, Eperjes, Kismárk, Igló, Losonc, Félegyháza, Érmihályfalva, Hatvan, Dömsöd, Endrőd, Berence, Cseke, Koltó, Cinkota, Duna-Földvár, Borjád, Berkesz, Körösladány, Beje, Beregszász, Dés, Kolozsvár, Diósgyőr, Selmec, Rákos, Ostfi-Asszonyfa, Sopron, Pozsony, Marburg, Pápa, Vadas, Mezőberény, Veszprém, Székesfehérvár, Puszta-Palota, Székelyhid, Tokaj, Pest, Vár-Gede, Szalkszentmárton, Pécel, Szatmár, Nagykároly, Nagybánya, Nagyvárad, Szalonta, Mezőtúr, Szerencs, Széphalom, Munkács, Nagypeleske, Majtény, Vác, Nagykörös, Zugliget, Medgyes, Marosvásárhely, Bethlen, Karánsebes, Bánffyhunrad, Szászsebes, Vajdahunrad...)

Családi élete konfliktusoktól feszül: szüleivel többszörösen összerúgja a patkót.

Nagy megrázkódtatást jelent számára apja elszegényedése: egyik pillanatról a másikra kérdéses lesz addigi diákegyszisztenciája, megszozott anyagi gondtalansága.

Javíthatatlan nonkonformista, egyik költői szerelemből a másikba esik, lelkesedik a közmegvetésnek örvendő színészetért, bizonyítottan megátssza a bohém, mulatozó ifjancot, nyitott az európai kultúrára, nyelvekre, eszmékre.

Frappáns jellemzést ad róla a már említett Ignyátovics Jakab: csak egyszer látta ugyan a költőt, de akkor alaposan „lefotografálta”. Íme: „*A mi a politikát illeti, minden mondása forradalmi, szerfölött támadó és annyira szabad vala, minőt egy rendes viszonyok közt levő államban képzelni sem lehet... Azt látszék hinni, hogy amit csak mondott, mindaz a lehető legjobban van mondva. Beszédébe némi arrogancia vegyült... Úgy tetszik, hogy meggyőződése, melyet föltétlenül legjobbnak hitt, nem igen idegenkedett a másokon való zsarnokoskodástól.*” (Vasárnapi Újság, 1880)

A népnyelvbe oltott újszerű költői nyelvezetén sűrűn veri el a port a hivatalos kritika, költőietlennek nevezve a póri vulgaritást (amit viszont ma teljesen természetesnek tartunk, szemben a korabeli modoros, ám költőinek tartott „emelkedettséggel”).

Királyellenes, a királyok felakasztására buzdító versének megjelenése visszhangos közbotrány: még olyanok is megorrolnak rá emiatt, akik eddig a pártját fogták.

Megtagadja a katonatiszti külsőségeket – különösen a nyakravaló viselését, s ezen még a hadügyminiszterrel (Mészáros Lázárral) is nyilvánosan összeszólalkozik: „*Megfontoltam a' dolgot, mellyért tegnap magához hivatott ön, 's annak következtében jelentem, hogy kapitányi egyenruhámot levettem, miután azt nyakravaló nélkül egyáltaljában nem lehet viselni, 's miután a' nyakravaló-nemhordás végett több leczkzétetést, vagy pláne kényszerítést nincs kedvem tűrni. Én tettem már annyi szolgálatot a' hazának, hogy nekem meg lehetne azt engedni, hogy a' hazát nyakravaló nélkül védhessem; ha önöknek másképp tetszik, ám legyen meg az önök akarata. Egyébiránt: önök letéphették rólam az egyenruhát, de nem téphetik ki kezemből a kardot... teljesíteni fogom hazafiúi kötelességemet, egyszerű polgári öltözetben, mint közkatona.*” (A költő 1849. február 17-én kelt leveléből. Magyar Nemzeti Levéltár Archívuma)

Nyílt levélváltásban vitázik Vörösmartyval, akit keményen elmarasztal, amiért a honvédő hadsereg felállítása ügyében nem úgy szavazott az országgyűlésben, ahogy azt Petőfi elvárta volna. (Vitájuk kínos, utólagosan megítélve bátran el is maradhatott volna, de úgy látszik, ez volt megírva Petőfi sorscéduláján.)

Talán elég is ennyi, annak jelzéseként: nem csak verseivel, halhatatlan szellemével írta a szívünkbe nevét Petőfi, hanem életének kifogyhatatlan, nagy talányaival is.

KINEK A FIA?

A születése körüli bizonytalanságokról pedig még nem is tettünk említést!

Az már-már közhelyszámba megy, hogy ma sem tudni pontosan, mikor és hol is született a költő, számos kisajátítási próbálkozást indítva el a különböző, szóba jöhető helységek között.

A pereskedést „*az tette lehetővé, hogy a költő felnőttkorában többször is a kiskun föld szülöttének mondta magát, két ízben pedig közelebről Félégyházában jelölte meg születése helyét. Tény viszont, hogy nemcsak az idézett egyházi anyakönyvben, hanem iskolai és katonai irataiban is Kiskőrös szerepel, sőt a pápai kollégium anyakönyvébe születési helyül Petőfi sajátkezűleg írta be »Kis Kőrös«-t. Okkal vitatható a január 1-jei időpont is. Részben azért, mert akkoriban általában a kereszteleési dátumot tekintették születési napnak, de azért is, mert az anyakönyvben feltüntetett egyik-másik keresztszülő nem kiskőrösi volt, vagyis idő kellett ahhoz, hogy a kereszteleés helyére utazzon. Márpedig január 1-jei vagy szilveszteréjszakai születés esetén utazásra aligha lehetett volna módjuk. Mérlegelve minden, itt hosszan nem sorolható körülményt, jelenlegi ismereteink alapján a kiskőrösi születés általában elfogadott, de nem lehet kizárni a szabadszállási vagy félegyházi születést sem, kivált ha a költő nem január 1-jén, hanem előtte legalább egy vagy két nappal látta meg a napvilágot.*” (Fekete Sándor: *Így élt a szabadságharc költője*. Móra Könyvkiadó, 1972)

De ha csak ennyi lenne!...

1997-ben egy kétegyházi református lelkész azt állította, hogy Petőfi apja tulajdonképpen nem más, mint Széchenyi István: S hogy e hajmeresztő állítás nem teljesen légből kapott, bizonyosság rá a „legnagyobb magyar” egy 1851-ben Döblingből kelt levele titkárához: „*Áll Buda, él magyar még – ezt nem lehet többé mondani, és az összes látnok, akik az utóbbi időben támadtak, mint pl. Petőfi – aki a fiam, akinek az anyját, mint annyi mást, hagytam megdöglenni... – a Felhőkben pontosan megrajzolt...*” Nyilván, megdönthetetlen életrajzi adatok teszik lehetetlenné s cáfolják Hruz Mária félrelépésének valószínűségét.

De hírbe hozták utóbb már az öreg Petrovicsot is, aki állítólag suba alatt egy törvénytelen testvért is nemzett a Petőfi fiúknak, Sándornak és Istvánnak, sőt komoly irodalmi nyoma maradt annak a kétes értékű híresztelésnek is, miszerint a Szendrey Júliával való jegyessége idején,

Teleki gróf koltói birtokán a költő szerelmi kalandba keveredett egy Pila Anikó nevezetű csodaszép cigánylánnyal. A költő ún. „áldozatát” állítólag megejtette a költő hírneve, ifjúi rajongása és zsenije. A feltételezett, alaposan kiszínezett kaland – az elmondások szerint – hamar véget ért, viszont szájról szájra terjedt s dagadt is a híre, s olyan írók sem áttallották tollukra venni, mint Jókai Mór, később Móra Ferenc, vagy az erdélyi Kibédi Sándor; az első kettő dévaj verset szentelt a témának. Kibédi meg egyenesen drámát írt a szokatlan szerelmi háromszögről, magára zúdítva a magyar irodalmi közvélemény haragját. Emlékezetes marad durva publicisztikai szóváltása dr. Kristóf György professzorral, aki 1937-es vitairatát a következő keserű passzusokkal zárja: *„A koltói cigányleány pl. már Jókainál is alkalmas arra, hogy a nyílt valóságot elhomályosítva a Petőfi tiszta egyéniségére árnyékot vessen. Költői színjátékunk pedig már nem is csak affélére alkalmat adó indíték, hanem kész vétek, Petőfi jellemének és költészetének ízléstelen rongyokba való burkolása, elrondítása, beszennyezése. Még vékony mentességül is alig lehet Jókaira hivatkoznia. A mások tévedése nem igazolója a költészetben sem az utóbb elkövetett ízléstelenségnek vagy éppen bűnnek. Tiltakozik ellene az irodalomban is kötelező morál, az irodalmi erkölcs és felelősségérzet. A művelt ízlés. (...) A Petőfi folt nélkül való tiszta erkölcsi személyisége mellett csupán ez elvi szempont hangsúlyozása szolgálhat magyarázatul és mentségül abban, hogy kelleetlen kérdést s keletlen műveket ennyi figyelemre méltattunk. Nem szívesen tettük.”* (Erdélyi Múzeum, 1937/3.)

„EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET...”

Mindezek után csöppet sem meglepő, ha a költő halála körül is rettentő zűrzavarosak és meredeken elrugaskodottak máig a vélekedések. Pedig az idén, július 31-én Petőfi Sándor segesvári eltűnésének (halálának?) 169. évfordulójára emlékezünk.

Bárhogyan és bárhol is ért véget költőnk élete, egy dologban egyetérthetünk: fiziológiailag, így vagy úgy, itt vagy ott, ekkor vagy akkor, de azóta mindenképpen és végleg elszámolt az élettel. Éppen csak még mindig nem lehet bizonyosat tudni: mikor, hol, miképpen történt mindaz, ami biztosan és visszavonhatatlanul megtörtént.

A költő halála legalább annyi ellentmondásos és szokatlan információval terhes, mint kurta élete.

Kezdetben, még életében minden egyszerű volt, hiszen milyen szépen megírta – valósággal „megrendelte” – a saját halálát:

*„Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!*

(...)

*Ne ily halált adj, Istenem,
Ne ily halált adj énnekem!*

(...)

Ott essem el én

*A harc mezején,
Ott folyjon az ifjuí vér ki szivembül
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyudörej,
S holtestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra
S ott hagyjanak engemet összetiporva.
(...)”*

(Petőfi Sándor: Egy gondolat bánt engemet)

A segesvári csata után költőnknek nyoma veszett.

1849. augusztus 7-én, a kolozsvári Szabadságban az alábbi sorok voltak olvashatók: „Öreg altábornagyunk [Bem] igen megbízott alig két zászlóaljnyi újonczaiban, kikkel Segesváron kívül támadást intézett a majd 16 ezer főből álló muszkák ellen. Aránytalanul csekély és gyakorlatlan seregünk huzamos ideig elegendő elszántsággal küzdé a csatát, de alkony felé új erő érkezvén az ellentáborhoz, ez az ütközetnek eldöntő fordulatot adott. Hős vezérünk maga is szinte áldozata lön túl merész vállalatának, míg koszorús népköltőnk, a tűzlelkű P. S. hír szerint elveszett.”

Mint később kiderült, mégsem tűnt éppen olyan egyszerűnek a történet, ahogy azt a költő megénekelte!

Egymást érték a feltételezések, a kutatások, a várakozások. Megannyi teória, mendemonda: meghalt, eltűnt, elhurcolták, közben itt is felbukant, ott is látták... Találkoztak vele, hírét hallották, távoli sírját látták...

És ennek a lelkesen burjánzó meseáradatnak sehogyan sem akar vége szakadni.

Az idő teltével, ki nem mondott „közmegegyezéssel” Petőfi fehéregyházi eleste és névtelen tömegsírba temetése maradt végül a leghihetőbb változat, az lett irodalomtörténeti adattá, tananyagga, rítussá, ünnepelni s büszkélkedni való haladó hagyománnyá.

Sokáig úgy tudtuk, hogy az utolsó nagy szembesítések és leszámolások a legendákkal 1956-ban megtörténtek, az akkor megbízott magyar-román vegyes bizottság ténykedése révén, amely egyértelműen Fehéregyházát és az Ispánkutat jelölte meg Petőfi életének és pályájának origójaként.

Nem így történt.

EXPEDÍCIÓ BARGUZINBA

1989 nyarán, Bukarestben élvén, teljesen váratlanul – és véletlenül – hallottam híret holmi szibériai Petőfi-expedíciónak. Akkoriban egészen más gondok kötötték le mifelénk az embert: úgy tűnt, mintha a romániai dogmatizmusnak sosem akarna vége szakadni. Külföldről gyakorlatilag szinte nem is érkeztek lapok, a határon kívüli rádióadókat is nagy nehézségek árán és csak kellő diszkrécióval lehetett fogni. A Barguzint olykor megemlítő kósza rádióhírek a maguk idejében valahogy elúsztak a fülem mellett, annál kíváncsibban figyeltem a Nagy Imre és az ötvenhatosok újratemetésére, majd Kádár János végjátékára és halálára, a magyarországi rendszerváltás bársonyos, ám tumultuózus eseményeire.

Az értesülés, hogy egy elszánt, maroknyi kutató csapat valahol Szibériában váratlanul megtalálta Petőfi csontjait, valahogy abszurd és illetlen gyerekességnek tűnt a körülöttünk lévő világ éppen zajló átrajzolódásához képest. Arra gondoltam, micsoda eszement ötlet fűtheti egy ilyen hipotézissel előállókat... Akkor még viszonylag keveset ismertem a Petőfi-legendakör részleteiből, és több mint egy évnek kellett eltelnie, hogy – a közben lezajlott rendszerváltások eredményeként, mindenfelé és minden irányból megnyíló információs csatornák révén – megérthessem, miről is volt szó tulajdonképpen Barguzinban.

Nevezetesen azt, hogy Petőfinek fogolyként Szibériába való – esetleges – elhurcolását korántsem a '89-es expedíciót felvállalók találták ki: már a 19. század közepétől egészen gazdag „tudományos-fantasztici-

kus” irodalma volt a költő további életének, melyből nem kisebb írói nagyságok, mint Jókai Mór és Reviczky Gyula feltételezései sem hiányoztak. A kérdéssel foglalkozók időről időre összegezték a napvilágra került hipotéziseket, újabb tanúvallomásokat és híreszteléseket (az egyik első szintézis éppen a Jókaié: *A Petőfi-megjelenések rejtélyének megoldása*). Tanulságos ilyen szempontból a Kolozsváron kiadott *Petőfi-múzeum* című folyóirat *Petőfi eltűnésének irodalma* című hosszas közleménye (a lapot főszerkesztő Ferenczi Zoltán irodalomtörténész 1910-ben könyvben is kiadja), utóbb pedig a Petőfi feltételezett holttestét azonosító antropológus, dr. Kiszely István állított össze vaskos kompendiumot (*Mégis Petőfi?*), azzal a szándékkal, hogy tudása szerint rendet rakjon a szibériai Petőfi-legenda körül.

A huszadik század végére ugyanis annyira felgyűltek a különböző teóriákat ért vádaskodások, a jobb ügyszó méltó szenvedéllyel vitázó felek annyira összekuszálták a tényeket, feltételezéseket, a leleteket és a hamisításokat, hogy ember legyen a talpán, aki e kusza szövevényben föltalálja magát. (Sajnos, a Kiszely elvégezte adatolás megáll az 1992-es évnél, az események azonban tovább ágaznak-bogaznak.)

Örvendetes módon 2014 elején kézbe vehettem Borzák Tibor: *P. S. – Titkok a barguzini csontváz körül* (2014, BT-Press Könyv- és Lapkiadó BT) című izgalmas, riportos szintézisét, amelyet egyes recenzensei méltán tartanak valóságos „újságírói-tudományos kriminek”. A könyv hitelét nagyban emeli, hogy szerzője egyike azoknak a kíváncsi, nyitott embereknek, akik 1989-ben a barguzini kutatóútra vállalkoztak. Az akkor fiatal kecskeméti újságírót saját lapja, a *Petőfi Népe* delegálta (pénzügyileg is!) az expedícióba, hogy első kézből tudósítson számukra az eseményekről. A feladatnak becsületesen eleget is tett, majd helyszíni tudósításait, leveleit és felvételeit összegyűjtve, *A Petőfi-expedíció* címmel 12 oldalas önálló mellékletben jelentette meg. 1991 januárjában készségesen válaszolt érdeklődő levelemre, később személyesen is fölkerestem. Úgy láttam, nem a vakon hívók közé tartozik, hanem reális kérdésekre keresi az ésszerű, bizonyítható választ.

Nem rajta múltott, hogy a szibériai csontváz azonosításának bonyodalmas ügye később, sajnálatosan (és mélységesen tudománytalan körülmények között!), megfeneklett az időben – a Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti városvezetés azóta sem járult hozzá a Petőfi-hozzátartozók kihantolásához, kontrollminta vétele

céljából, így a mindent eldöntő, pró vagy kontra DNS-vizsgálat ma is a levegőben lóg.

Borzák Tibor azóta sem ült ölbe tett kézzel: 2008-ban nekiállt felkutatni a Petrovicsok és a Hruzok családfáját, felmenőket és oldalági leszármazottakat keresett egyaránt, majd júliusban, a sajtóanyagok mozgósító hatására Kecskeméten, a helyi múzeum szervezésében találkoztak Petőfi Sándor fellelhető oldalági rokonai, szülei családjainak a leszármazottjai. Listájára több mint 50 személy került fel, olyan nevek, mint például Andrásfalvy Bertalan akadémikus, néprajzkutató, az Antall-kormány kulturális minisztere, vagy Hankiss Elemér neves szociológus.

Közben folyamatosan dolgozott könyve kéziratán is. Nem csupán saját maga, de az olvasók felé is kötelességet teljesített ezzel, elvégre hiteles tanúja volt – a kevesek közül, akik még élnek – az azóta elhíresült barguzini történetnek, amelyről valamikor azt remélték, hogy radikálisan átírja majd a magyar irodalomtörténetet; később viszont már csak azért folyt a küzdelem, hogy ne tekintélyelvek súlya, hanem tudományos próbák mondhassák ki az igazságot.

A BORZÁK-KÖNYV „TITKAI”

Aki meg kíván ismerkedni a bonyolult Petőfi-legendáriummal és annak irodalmával, az ebből a vaskos, rendhagyó könyvből most megteheti. A szerző, amikor tárgyában tájékozódni kezdett, bevallotta maga sem volt Petőfi-szakértő, de az évek során beleásta magát a kérdés sokoldalú vizsgálatába. Nem tagad meg semmit abból, amivel 1989 táján útnak indult Barguzin felé: se szándékot, se hitet, se meggyőződést. Ma is érvényesnek tartja és átveszi könyvébe ama riportját, melyben elsőként számolt be a magyar sajtóban azokról a napokról, amikor a barguzini kis temetőben – az addig rendelkezésre álló emlékek és információk alapján – kiásták és Petőfiként azonosították a nevezetessé vált 7-es számú sír lakóját. Neves magyar és amerikai szakemberek mondták ki rá, hogy a maradványok antropológiai jegyei alapján nagy valószínűséggel Petőfi Sándor csontvázából származnak. A riportból közelebbről is megismerjük azt a közeget, amelyben feltehetően (ha hinni lehet a hihetetlenben) az elhurcolt/száműzött költő élni s végül tüdővészben meghalni kényszerült. Fogalmat alkothatunk az expedíció munkájáról, a csapatbeli emberek

hozzájárulásáról, az otthoniak reagálásáról a szenzációs felfedezés hírére...

Mindaz, ami pár napon át a felfedezők számára olyan szépen indult és oly természetesen kibontakozott, az expedíció hazatérése után, s még inkább a következő években-évtizedekben megromlott, eredeti szándékaiból kifordult, átpolitizálódott, a szekértábor-harcok eszközévé vált. (És sajnos, válik ma is!)

A tudományos akadémia (MTA), bár közvetlenül nem vett részt az akcióban, szinte látatlanban is azonnal rásütötte a leletre, hogy érdektelen női maradványokról van szó, fölösleges foglalkozni az ügygel. A bizonyítás helyett mindenféle kegyeleti és egyéb kifogásokra hivatkozva, gyakorlatilag meggátolta a tudományos azonosítás próbájának bármilyen lehetőségét. Tetemes részt tesz ki a könyvben az a – szememben macska-egér harcnak tűnő – „húzd meg, ereszd meg” játék, amivel az expedíciósok (Morvai Ferenc vállalkozó, dr. Kiszely István antropológus) szembeszegültek a különféle hivatalos elhallgattatási kísérletekkel.

A könyv egy külön fejezete tárgyalja annak a dokumentált lehetőségét – amit eleinte a hivatalos álláspont határozottan elutasított –, hogy az 1848–49-es szabadságharc után eljuthattak-e egyáltalán magyar hadifoglyok az orosz birodalomba, pontosabban Szibériába. A részletesen ismertetett tény- és vitaanyag tekintetében Borzák Tibor nem osztja ki az igazságot, s ugyanilyen óvatosan közelíti meg az azt követő, a barguzini csontváznak az eltűnt költővel való több mint beszédes egyezéseit, közös jegyeit, az azonosság valószínűségének esélyeit is (*Barguzini egybeesések*).

Érdekes adalékként a könyvből megtudhatjuk, hogy a kétezres évek elején, amikor a fehéregyházi csatamező körül az erdélyi autópálya, a Küküllő gátja és a közeli gázmező rendezésének ügye napirendre került, fennállt annak a veszélye, hogy a költő eltűnésének még ellenőrizhető területe végleg kutathatatlaná válik. Ekkor olyan földradaros vizsgálatot kezdeményezett a magyar honvédelmi tárca, mely beazonosíthatná a magányos sírokat, s meg is kapta rá a szükséges engedélyeket a román féltől. Sajnálatos, hogy Budapest végül visszalépett szándékától, a honvédelem más tárcára háritotta az elvégzetlen „feladatot”, amelyhez most fura módon egy egyetemista keres több száz milliót ígérő szponzort, hogy végre felásassák az inkriminált

területet. Borzák összefoglalója szerint: „A barguzini ásatások kétségtelen eredményei közé sorolható, hogy felhívta a figyelmet arra: a segesvári teória a magyar történelem tiltott zónái közé tartozik, s bizonyos tabukkal a XXI. századi hazai történetírás sem képes leszámolni... Az igazán hiteles megoldás az lett volna, ha 1989. július 17-e (a költő maradványainak megtalálása Barguzinban) után a magyar történettudomány nem halottként, hanem eltűntként kezelte volna Petőfi Sándort mindaddig, amíg a végleges azonosítás le nem zajlott, illetve valamely állítás egyértelmű bizonyítást nem nyert. Az 1849. július 31-i halálzási dátum után nem pontnak, hanem kérdőjelnek kellett volna lennie. Illyés Gyula sejtethett valamit a Petőfiről írott monográfiája idején, 1962-ben, ezért árnyaltan fogalmazott: »A fehéregyházi kaptató forrásánál meghalt valaki. De a költő holtteste sosem került elő.« Néhány éve a lexikonokban is ott van már a kérdőjel, például a mértékadó *Encyclopedia Britannica* 2004-es kiadásában, ahol a Petőfi Sándorról írott szócikk élén az elhalálozás dátumaként és helyeként ezt írják: »Petőfi valószínűleg Szibériában halt meg 1856-ban«”.

Pedig az igazi „krimi” még csak ezután kezdődik a könyvben: a szerző egyrészt bemutatja, hogyan cselezte ki a hatóság és tette lehetetlenné a barguzini elmélet fenntartóit, ugyanakkor bemutatja a létező orosz források bizonyító erejű tényeit egy Európából elhurcolt, forradalmi nézetű, költészettel foglalkozó, Petrovics névre hallgató személlyel kapcsolatban, akiről nem csupán legendákat és történeteket őriznek olyan emberek, akiknek semmilyen magyar irodalmi „beavatottságuk” nincsen, de ismeretesek és élnek ott olyan emberek is, akik e titokzatos személy leszármazottjainak tudják és tartják magukat! (Lásd a *Petőfi Sándor orosz ükunokái* című fejezetet.)

Az sem lehet véletlen, hogy a magyar hadifogoly-emlékirodalom egészen következetesen végigvonul – a nyilvánvaló túlzásokon és fabulációkon túlmenően is! – a szibériai száműzetés motívuma.

Külön fejezetek foglalkoznak a kiásott barguzini csontváz vizsgálata körüli kálváriával, az azonosító DNS-minták megszerzéséhez szükséges engedélyezési hercehurcával, többszöri eredménytelen nekifutással. Betekintést nyerhetünk a Petrovicsok és a Hruzok leszármazottjainak népes társadalmába és eltérő helyzetmegítélésébe, s a szerző nem hagyja tisztázatlanul a legmeredekebbnek tűnő, korábban már említett Petőfi-legendákat sem.

Fény derül arra, hogy a Petőfi-relikviák megőrzése körül sincs sok minden rendjén némely múzeum házatáján. Megismerkedhetünk a feltételezett, 1849 utáni Petőfinek tulajdonított irodalmi alkotásokkal, azok szöveg- és alkotáslélektani elemzésével. Gazdag kronológia, eseménynaptár és névmutató zárja a nem mindennapi vállalkozást, amely itt-ott talán a túlbeszéltség jeleit mutatja, de egészében az oknyomozó újságírás egyik példamutató, objektivitásra ösztönző darabja. Nem csak a Petőfi-kérdés tisztázása nyert nagyot általa, hanem a meglehetősen elhanyagolt műfaj becsülete is!

„DE HOL VANNAK A VERSEK?”

Az egyik legmaradandóbb, legihletettebb Petőfiről szóló munka szerzője, Illyés Gyula – aki mindig is nyitott szelleműen viszonyult a nemzeti költőnk élete és munkássága körüli vitákhoz és legendákhoz –, amikor a nyolcvanas években a szibériai száműzetés újra fellángoló elméletéről tudomást szerzett, állítólag így reagált: *rendben van, uraim, de hol vannak a versek?* A költő további életének legmeghatározóbb bizonyítékai?

Azé a költőé, aki 18 évesen így vágta fejszéjét a poézis fájába:

„Költőnek lenni isteni,
Én is költő leszek!
Varázserővel szívemet
E vágy szállotta meg.”
(Petőfi Sándor: *Dalforrás*)

Illyésnek – s mindenkinek, akit hozzá hasonlóan ez a kérdés izgat – alapvetően igaza van: amennyiben Petőfi túlélte a segesvári csatát és még néhány esztendeig távoli országban raboskodott, annak valamilyen irodalmi nyoma kellett maradjon.

Egy igen termékeny, ambíciózus költőről-íróról-műfordítóról, amilyen Petőfi – akinek rendkívül gazdag, sokoldalú életműve gyakorlatilag hét eseménydús esztendő alatt jött létre, s akinek a magyar rádióban 1999-ben színészek által folyamatosan felmondott összes versei közel 32 óra adásidőt vettek igénybe – nehezen hihető, hogy életének feltételezett utolsó éveiről nem maradnak fenn árulkodó nyomok, kéziratok, írásos üzenetek az utókornak...

Azt, hogy még 2012-ben is kerültek elő ismeretlen Petőfi-versek, ma már bizonyított tényként kezeli az irodalomtörténet. Igaz, hogy azokat magyarul írta és nem a „halála után”, hanem 1843-ban, éppen csak egy fiókban aludták álmukat. De hogy 1849 után is maradtak volna utána versek?...

Dr. Kiszely István antropológus professzor, aki a barguzini expedíció során a szibériai lelet azonosításának egyik kulcs-szaktekintélye volt, 2003. március 15-én a szegedi egyetemen Petőfiről, az őt övező legendákról tartott előadást. Hallgatói kérdésekre válaszolva elmondta: a költő 1851. március 10-én kerülhetett tizedmagával Barguzinba, egykori fogolytársai még emlékeztek rá, mindent le is írtak róla... Hogy miért nem adott életjelet magáról, az antropológus ezt azzal magyarázta: valószínűleg nem tudott, hiszen a terület, ahová került, ma is olyan elmaradott, hogy telefon sincs. A legközelebbi város pedig több mint háromszáz kilométerre fekszik. Petőfi Barguzinban is írt verseket, állította, még hozzá ötvennégyet, ezek közül dr. Kiszely István közzétett már tízet. Kiadni azonban mindaddig nem érdemes – vélte –, amíg Petőfiből gúnyt üznek...

Kiszely professzor, bár sarkosan fogalmazott, nem vádolható azzal, hogy légből kapott adatokkal operál: a kilencvenes években ugyanis összeállította a szibériai Petőfi-kutatás kronologikus dokumentum-repertóriumát, amely két kiadást is megért (*Mégis Petőfi? A szibériai Petőfi-kutatás irodalma időrendi sorrendben*. Extra, 1993; *Meghalt Szibériában. Egy szomorú magyar szellemi kórkép. A szibériai Petőfi-kutatás eseményei és irodalma időrendi sorrendben*. Magyar Ház Kiadó, 2000.) Mindkét könyvében megtalálható a *Néhány Petőfinek (Pefitájev, Alexander Petrovics, A. Petrovics stb. néven) tulajdonított vers Szibériából* című fejezet, és minden különösebb kommentár nélkül az alábbi versszövegeket tartalmazza:

RÓZSASZIRMOK

Hullanak a sápadt rózsaszirmok,
S kertünkben nem szól a csalogány,
Kedvesem, csak veled virrasztok,
Beteg vagyok s arcom halovány.

Ágyamon fekszem betegen, gyöngén
S szívemben tűz már nem lobog,
Ah! miért kedveltelek meg én?
Hisz' szívem már soká nem dobog.

Itt van! Itt jó az a napkelet,
Hol szél támad föl a bérceknek
S visz feléd majdan bús éneket,
Mert akkor már engem temetnek.

Tudom, régi barátim közül
Nem kísérhet oda senki sem
Csak te leszel ott egyedül,
Aki megsiratól, édesem.

Te csókolod majd a búcsúzózt,
S rám zárják koporsófedelem.
És te mondod majd a búcsúszót:
Isten legyen veled, kedvesem.

Fordította: Nehéz Mihály

AZ ÁLMAIM

Ifjú koromban fölöttem
Csapatban keringtek, rajzottak
Az álmok! Őket szerettem,
Am'ért engem hősnek álmodtak.

Büszkén harcra kerekedtem
Gonoszak, fondorok vesztére.
A népemet én vezettem.
Valék prófétája s vezére.

Kitűztem a piros zászlót
S kivont éles kardom késztetett,

Fölgýújtsam az ó világot,
Meggzabadítsam a népeket.

Hadra paizsot s vértet vettem.
Lovamra merészen ültem fel.
Gyí! vágtass, száguldj érettem!
A szabadságért hadd essem el!

Gyöngén ülém meg ménemet.
Csatában lovamról leestem.
Fölöttem paizsom szétrepedt
Fölkelnék, de ólom a testem.

A távol' síkra meredtem.
Amott a hősök még küzdöttek,
S köztük már nem lehettem.
Ah! álmaim nem teljesültek...

Fordította: Nehéz Mihály

SZOMORÚ VOLT AZ ÉLETEM

Szomorú volt az életem
Beléje nem is szüremlett fény.
Elhangzott hattyú énekem,
S a síromhoz is közelgek én.

Előjönnek a megélt évek,
S felsejlik már számos árnyalak.
Elbúsít, a képekre nézek,
A rámák üresen állanak!

Bennük tettem nincsen énekem
Csak álmok, vágyak s töprengések.
Keserűen tölt el szégyenem,
Meddők voltak a szenvedések.

Miért vert bennem úgy a szívem?
Szeretteimért m'ért lobogott?
Miért a sok ébren éjjelem?
Tán tettekre valék hivatott?

M'ért roskadok a kereszt alatt?
Miért kaptam dőrén azt föl én?
S mit leltem én? Csak a síromat
Zord puszta örök hó mezején.

Fordította: Nehéz Mihály

A SZÖKEVÉNY

Feledvén hazája baját
Kimenekült a nagy világba.
Örömek s vágyak útján járt,
A szerencsáját is próbálta.

Idővel megtért honába
Idegenből már megrontottan.
S unott lett népe világa
Egyszerű léte zsibajában.

Keservben meddő bújával
Megsorvadt, kis idő múltán,
Meg is halt szörnyű átkokkal
Megsápadt vértelen ajakán.

Amit vetett azt aratta.
A dulásban leégett a hon
S hamvait a szél elszórta
A messzi idegen tájakon.

Pefitájev

Bajkál című folyóirat, 44. szám, 3. o.

Fordította: Nehéz Mihály

Ki volt az a Besze és Buda?
 Ősidők vitézei voltak.
 Kik Udét és Besztét belakva
 Számos törzset meghódítottak.

Indultak a mongol domboktól,
 Jöttek nagy karéjban tükörnek.
 Jöttek a Szelenga partjától,
 Jöttek bátor lovasezredek.

A kék Dunánál megpihenvén,
 Állították föl a sátrakat.
 A költő a múltat megismervén,
 Megtette vissza az útjukat.

Fordította: Nehéz Mihály

A népdalként fennmaradt verset Jurij Vinokur (74 éves) barguzini születésű mérnök szavai nyomán 1990 januárjában jegyezte le a fordító

LÁTTAM BOLDOG EMBEREKET

Láttam boldog embereket
 E szomorú Földön jártomba'.
 Láttam erényes életet,
 Mely mint kristályforrás oly tiszta.
 De az csak álom volt...

Láttam a Gonosz bukását.
 Láttam a Pusztítás szellemét.
 Láttam a Jó ragyogását
 S az Igazság új születését,
 De ez csak álom volt...

Láttam az emberi dühöt,
 Amelyet elfojtott az Erély.

Láttam az Embert, küszködött
S mint vezérlé őt a Szenvedély.
De nem álom volt,
Ah, nem álom volt.

Pefitájev
Fordította: Nehéz Mihály

Burjátiban ez a vers megjelent orosz nyelven a Bajkál című lap 43. számában

ERŐS AZ ÉN LELKEM...

Erős az én lelkem bú nem ölheti.
Tombolhat dúlhat a vihar
Fölöttem, lelkem csak neveti
S nem rebbenti a zivatar.

A balsors bár letörte mindkét szárnyamat,
A csonkjait föl büszkén emelem.
S hetykén kihívom párbajra én a Fátumot.
A sors nem tört meg, erős a lelkem.

A messzi magasságok megnyíltak előttem.
Ki törekszik, nem törik meg a sors alatt.
S ha nagyok is kínjaim és béklyóban kezem,
De győzelmem ígéri a pirkadat.

Lelkem! Ne hallgass el, ujjongj és ne reszkess!
A kínoktól ne félj, mert hisz mik azok?
Legyen neked mindörökké idegen a test.
Szeress, higgy, remélj, mert vagyok!

A. Petrovics

A népdalként fennmaradt költeményt oroszul jelentette meg Szibériában a Vosztocsnoje obozrenije című folyóirat az 1893. évi 39. számban, a 11. oldalon.

Fordította: Nehéz Mihály

HATTYÚDAL

Bánatos az érző szívem.
Ha úgy érzed, most is megérthetel még,
Jöjj s füstölögjünk együtt szívem
Lázadó külön sorsomon véges-vég.

Bútól nem alszom át éjszakát,
Borongó gondok úzik el az álmot
S pergő könnyek a szempillát
Mossák, miként hullámverés a partot.

Oly sivár az éltém nélküled.
Nem fűti szívemet kedves vonzalom.
Teljesült, amit mondtál: veled
Mostanra elzengett a hattyúdalom.

Ifjú napjaink elröppennek.
Elszáll vigalom, gyönyör elül.
Elcsendesülnek az érzelmek,
A szívünk kiszikkad és kihül...

A. Petrovics

Fordította: Nehéz Mihály

A versek alatt szereplő megjegyzések arra utalnak, hogy az illető szövegeket kivétel nélkül orosz nyelvből magyarította Nehéz Mihály, a barguzini expedíció egykori tolmácsa.

Felbukkanásukra, felfedezésük bonyodalmas történetére először Borzák Tibor újságíró hívta fel a figyelmemet. Szerinte Bajkálon túli legendák gyűjtése közben, egy Eliaszov nevű orosz néprajzos, még a múlt század 30-as éveiben bukkant bizonyos dalokra, versekre, amik a rejtélyes Petőfi-Petroviccsal kapcsolatban fönmaradtak. A fordító úgy tudta, azóta újabb darabok is előkerültek. Az ő elképzelése szerint a meghökkentő szibériai versköltésre úgy kerülhetett sor, hogy az az illető, akiről azt állították, hogy nem más, mint Petőfi, németül fogalmazhatta vagy mondhatta a szöveget, amit aztán oroszul lejegyez-

tek. Az orosz szöveg szájhagyomány útján fennmaradt, s bekerült a szibériai folklórba, majd azon keresztül Eliaszov gyűjtéseibe. Az egyik ilyen versében (*Rózsaszirmok*) található *rózsák* és *fülemülék* kifejezések használata azt jelzik, hogy e motívumokat nem helyi születésű ember használhatta. Szibériában ugyanis nemigen található rózsza vagy fülemüle... Ezek európai eredetre vallanak.

A szakmai bizonyításnak azonban ez inkább csak formális eszköze. Ennél jóval komolyabbnak tűnik az az összehasonlító vizsgálat, aminek során Petőfi egy-egy versével kapcsolatban igen feltűnő, mind szellemi, mind verstani rokonnásokat véltek kimutatni. Az *álmaim* című verset, amelyet 1987 elején közölt oroszul a *Bajkál* című burjátiai folyóirat (A. V. Gurevics 1928-as gyűjtése nyomán), a *Véres napokról álmodom* című Petőfi-verssel párosítják.

VÉRES NAPOKRÓL ÁLMODOM

Véres napokról álmodom,
Mik a világot romba döntik,
S az ó világnak romjain
Az új világot megteremtik.

Csak szólna már, csak szólna már
A harcok harsány trombitája!
A csatajelt, a csatajelt
Zajongó lelkem alig várja!

Örömmel vágom én magam
Föl paripámra a nyeregbe!
A bajnokok sorába én
Szilaj jókedvvel nyargalok be!

Ha megvagdalják mellemet,
Fog lenni, aki bekötözze,
Fog lenni, aki sebemet
Csókbalszammal forrasztja össze.

Ha rabbá tesznek, lesz aki
Homályos börtönömbé jó el,
S föl fogja azt deríteni
Fényes hajnalcsillag-szemével.

Ha meghalok, ha meghalok
A vérpadon vagy csatatéren,
Lesz, aki majd holttestemről
Könnyűivel lemossa vérem!

Berkesz, 1846. november 6.

Hasonló a helyzet a *Szomorú volt az életem* című szöveggel, amely *Az utolsó ember* című Petőfi verssel „rímel”... Az erről szóló összehasonlító elemzést Kéri Edit (Barguzinban járt amatőr Petőfi-kutató, színésznő) hipotéziseiből kiindulva, Szuromi Lajos, a debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem régi magyar irodalom tanszékének néhai docense, orosz tanító feleségével, Együd Évával végezték el. Következtetésük: aligha írhatta más a két orosz nyelvű verset, mint maga Petőfi!

Szuromi elemzését 1990-ben közölte a *Békési Szemle* február-áprilisi összevont száma (*Két orosz nyelvű vers Petőfitől*). A terjedelmes, szakszerű boncolgatásokat és verstani megállapításokat itt mellőzve, Szuromi véleménye:

„Az ismeretlen szerzőnek ismernie kellett a Véres napokról álmodom című Petőfi-verset. A sorok száma, a strofák mérete, száma, a jambusi metrum, az ebben meghúzódó, szólam vezette tagolás, a Petőfi költészetében spontán működő bimetrizálás, a 8/9-es periódus – így együtt hibátlan orosz nyelvi visszaadásban a tudományos mélységű elemzést is képes lenyűgözni. Petőfitől mindez természetes volna, egy imitátortól csak szolgai másolás esetén képzelhető el. De az bizonyos, hogy a reálishan föltételezhető ál-Petőfi sem volt közönséges utánczó, bravúros változatokkal kezeli például a motívumkincset... Ál-Petőfinek hogyan jutott volna eszébe 8/9-es jambusi periódusokban írni verset Petőfiről, amikor a költőnek összesen egy ilyen verse van, a Véres napokról álmodom...? Annak esélye, hogy szándékosan ilyen verselési kuriozitást keresett megszállott célja érdekében, egyénitőt, költőtársakat lépre csalni képeset, átlag műveltségű olvasók számára teljesen közömböset – számunkra semmi. Ha ennek elfogadásától függne

a szerzőség megítélésének kérdése, habozás nélkül Petőfit ismernénk el szerzőnek. [...] A két orosz nyelvű vers pusztán verselési technikája által is közvetlenül Petőfi saját alkotásainak minősíthető. A természetes logika elemi konzekvenciája ez. A verseken belül minden megfigyelés e föltevést támogatja, ebből pedig következik a tapasztalati tény: semmi sem vonja kétségbe...”

(Bevallom, az általunk töredékes részleteiben idézett, alapos tanulmány számos helyen meghaladta szakmai ítélőképességemet. Eredetileg, párhuzamosan, magam is megpróbáltam egyfajta verstani vizsgálódást végezni, de mihelyst a konkrét feladattal szembesültem, összezavarodott bennem minden. Rá kellett jönnöm: hiába írtam több száz verset életemben, a költészet világáról inkább csak sejtéseim, megérzéseim vannak, a tudatosság, a szabályok szerinti költés nem kimondott erősségem. Miért kényszerítsem rá személyes impresszióimat az olvasóra, amikről könnyen kiderülhet, hogy csak a pillanat művei? No persze, vak tyúk is találhat szemet, s az is igaz, hogy Petőfi nekem legalább akkora szenvedélyem, mint megannyi nemzettársam számára. Mégis: inkább meghajlok a mások rajongása előtt, anélkül, hogy féltékeny legyek a megosztott igazság miatt, tudván, hogy ebben is, mint annyi más, közös dolgunkban, szükség van a kimondatlan munkamegosztásra, a bizalomra és a hitre, amit Petőfi éppen azért tud olyan kiváló szintézisben képviselni, mert nyomtalanul tűnt el, olyannyira, hogy most minduntalan beléje botlunk.)

Egy biztos: ha el is fogadnánk, hogy a Petőfinek tulajdonított orosz nyelvű versezetek valóban az ő tollából származnak, a legfontosabbal még mindig adósak vagyunk: annak a hiteles, cáfolhatatlan folyamatábrának a felrajzolásával, mely a saját életközegéből erőszakkal kiszakított, s egy másik, számára teljességgel idegen világba és tilalmas rendbe kényszerített, lázadó költő hirtelen elhallgat, és a felismerhetetlenségig összekuszálja a hozzá elvezető (esetleges) nyomokat.

A távoli Egyesült Államokban élő Makkai Ádám költőt az ezredfordulón ugyancsak megihlette a sokféle Petőfi-legenda, s egész kötetre rúgó, amolyan szentségtörő pamfletet írt (*Úristen! Engedj meghalni! Petőfi Sándor pokoljárása és megidvezülése*. Székesfehérvár–Budapest, 2003, Argus-CET Belvárosi Kiadó). A kötet szerkezete, műfaji változottsága és minden gátlástól mentes fantáziálása egy olyan torz és képtelen történetstortát vázol föl Petőfi sokat vitatott életmenete kapcsán,

hogyan csak keserűen nevetni, illetve bosszankodni lehet. Ehhez a szerzőnek jócskán el kellett távolodnia mindenfajta nemzeti elfogultságtól és előítélettől, s gondolom, segítette őt az is, hogy 1957 óta távol él, a szellemi kísérletek szabad közegében, ahonnan könnyűszerrel és következmények nélkül föl lehet eresztetni a legképtelenebb léggömböt is, az elérhetetlen, kontinensnyi messzeségben ugyanis nehezen éri utol a közvetlen számonkérés.

Makkai két irodalmi forgatókönyv közé sűríti Petőfije kalandos életútját, amely itt, e könyvben legalább annyi csodával terhes, mint a költő örök klasszikus elbeszélő költeménye, a *János Vitéz*. Lényegük, hogy olyan meghatározó világszellemek, mint Kőrösi Csoma Sándor és a Dalai Láma, a megnevezetlen világistenség (Fényalak) elé járulók, Segesváron éppen frissiben lekaszabolt Petőfit arra kényszerítik, hogy költészetében megfogalmazott eszményei valóra váltása, annak garanciája végett térjen még vissza a való és a virtuális világ közti zónába, éljen is, meg nem is, szelleme és költészete hasson is, meg nem is.

Makkai egyúttal közzéteszi Petőfi „halála után írt” költeményeit, köztük *A fehéregyázi füzet* verseit, majd *A kaukázusi füzetet*. Külön csokorba kötve, egy fiktív napló mellett, szibériai Petőfi-költemények is feltűnnek a könyvben, amelyek variációk néhány régi témára, s a szatirikus mű legsikerültebb részeit jelentik.

Bárhon üssük föl a könyvet, a szöveg bármely sorából könnyen kitetszik, hogy képtelenségek halmazával van dolgunk, amúgy semmi sem igaz, amit az író föltalal, aki egyáltalán nem is törekszik arra, hogy elhitesse velünk fikcióját. A nevetségességig abszurd fordulatai arra jók, hogy minden pillanatban emlékeztessen velük: az egész premissza csak képzeltetés.

Az apokrif versek esetében a legkisebb látszatmegfelelésre sem törekszik; a szándék ugyanis nem az, hogy hihetővé tegye azt, ami önmagában is fantasztikus fordulat, hanem hogy jobban kiemelje az eredendő abszurditást.

Utólag felfejtve a történetek időrendi sorrendjét, joggal feltételezhetjük, hogy Makkai Ádámot már a barguzini expedíció után közvetlenül meghihlette a téma, ugyanis egy apokrif Petőfi-verse már 1990-ben napvilágot látott egy amerikai magyar irodalmi folyóiratban *NN: Szibériai költemények* címmel.

A *haldokló hattyú* című ciklus alatt közölt magyarázat szerint a szöveg állítólag Kínán keresztül érkezett, és Ibrahim Vasziljevics Karakamenyszkij küldte a Burját-Mongol ASZSZK-ból. Ez előbb az ujugurokhoz került, majd onnan Budapestre. E verseken állítólag a „hiteles” Petőfi Sándor aláírások voltak, a többi „diktálással” cirill betűkkel íródott. A hagyomány szerint a versek leírója Jozsif Ivanovics Dolgorecsnij volt. Ugyanezen versek „eredetijét” ama bizonyos Karakamenyszkij lóhátán vitte Barguzinból Törökország felé, de őt elfogták s a verseket megsemmisítették.

Így hangzott az „eredeti” vers passzusa...

És valahogy, akkor, mégsem tűnt föl igazán, hogy tréfa ez a javából. (És ezen később a szerző Makkai csodálkozott a legjobban...)

Azokban a hónapokban indult be a bukaresti *Romániai Magyar Szó* hétvégi kulturális melléklete, a *Szabad szombat*, amelynek utolsó oldalán *Higgyük? Ne higgyük?* címmel rovatot indítottunk, amelyben különféle valószínű vagy valószínűtlen hipotézisekről közöltünk anyagokat, mint amilyenek a repülő csészealjok vagy földönkívüliek látogatásai. A *haldokló hattyúnak* eszményi helye volt az illető rovat; átvettük, anélkül, hogy tudtunk volna a készülő Makkai-mű már alakuló tervéről.

Íme, a Makkai-féle hat részből álló, jó szándékú „hamisítás” nyitó darabja, aminek eredetére és helyére a könyv megjelenésével cáfolhatatlanul fény derült:

*Haldokló hattyúm, szép emlékezet,
mért emlékezzem, itt és most, terád?
„Mert cukortalan, híg orosz teád
azt gőzöli, hogy im, elérkezett
a szembenézés ideje, tehát
mindaz, mi volt, most majd eléd mered,
s nem kérdi senki, hogy elismered
vagy sem, e múltnak száz árnyoldalát
A tea-gőz nem oszt és nem szoroz,
Felebarátom, a lándzsás, orosz
paranccsal élve döfte át vállam.
Vodkát vedelne mind, a burját-mongol,
S humiszban (!) ázik. Vodkára csak gondol,
Múltamat itt, közöttük hogy találjam?*

Születtek aztán olyan Petőfi-apokrifok is, melyekről messziről lerí a szatirikus-parodisztikus szándék. Ezek egyik kabarézú példánya Timár György kézjegyét viseli („*Még nyílnak a sírok a morvai síkon, / Még vár soraimra a büszke Kazány. / De én, íme, daccal az égre sikítom, Hogy Barguzin, itt van a drága hazám!*”), s felismerhetően a *Szeptember végén motívumaira* épül.

SZUBJEKTÍV SZÉLJEGYZETEK HELYETT

Mivel 1990 óta magam is fokozott személyes érdeklődéssel követtem mind a barguzini expedíció, mind a Petőfi élete és halála körülményei körüli szellemi csatározásokat, bőséges tény- és könyvészeti anyagot gyűjtve össze e kérdéskörben, 2008–2009-ben megpróbálkoztam papírra vetni, Barguzin köré csoportosítva a költő legendáriumának kusza szövevényét. Úgy véltem, hogy egy olyan ellentmondásos, minden lehetséges kalandot és extrém megnyilvánulást bevállaló sors, amilyen a Petőfié volt, minden további nélkül megbírja azt a sok fantázia szülte fordulatot is, amit manapság előszeretettel neveznek egyesek szentségtörésnek, illúziórombolásnak, deheroizálásnak, szellemi aknamunkának... Sosem értettem egyet azokkal, akik politikai nézeteikhez igazították a valóság értelmezését, s valahányszor rájöttem a turpisságra, megkeseredett a szájam íze és bekövetkezett a kiábrándulás. Az időutazásomat Petőfi életközegében magam terveztem-szerveztem, saját kedvemre, szponzorok, befolyásoló társak nélkül. És jól éreztem magam benne.

Mint amikor valaki sárkányrepülésbe kezd, és a felhajtó, jó légáramlatokat lovagolja meg, úgy ültem rá én is a Petőfi rejtélyes eltűnte okán kirobbant legutóbbi felbolydulás hullámára, s igyekeztem érzelmileg lehetőleg elkötelezetlenül, minden részletre alaposan odafigyelve, a legkülönbözőbb véleményeket tanulmányozva és mérlegelve, mindvégig fölötte maradni az alatt zajló csetepaténak.

A kilencvenes évek elején a Romániai Magyar Szó olvasóit objektíven próbáltam tájékoztatni a barguzini száműzetés hipotéziséről, de az erről szóló közlések heves azonnali reakciókat, támadásokat váltottak ki. Oltottam volna ugyan a tüzet, de inkább csak magamat nyugtattam e sorokkal: „*Ha sok emberben támaszt is némi aggályt a kérdés felvetése, a tények, az érvek és ellenérvek ismerete immár az általános műveltség része. Sajnos a romániai magyar olvasó csak késve, már-már az utolsó*

között ismerkedhetett meg a Petőfi-kutatások eme új fejezetével, de joga van hozzá, hogy tájékozódjék benne, ellentétben egy korábbi politikával, amikor mások szabták meg, miről lehet és miről nem szabad írni az olvasóközönségnek.”

A lecke arra figyelmeztetett, hogy nem árt óvatosabbnak és talán az eddiginél is pártatlanabbnak lenni nemzeti kegyeleti kérdésekben. Mert ha csak egyszer is beleavatkozom a küzdelembe, az egyik vagy a másik oldal javára, engem is beszippant a felkavart szenvedélyek örvénye. Így aztán már csak sok-sok évvel később, immár minden szerkesztőségi felelősségtől mentesen, kíváncsi különutasként éltem meg a személyes mérlegelést: valósak-e, hitelt érdemelnék-e a szibériai Petőfi nyomok, vagy hagymázás, elburjánzó legendaépítés áldozatai vagyunk mindahányan, akik – kellő bizonyítékok mellett vagy híján – hitelt adnánk egy ilyen lehetőségnek. Arra kerestem a választ, hogy mely személyiségi jegyek és környezeti kényszerek vezethetnek bárkit oda, hogy egy költő, aki igéivel a leghaladóbb emberi kiállást hirdeti, végül is meghasonlottá váljék és hangoztatott meggyőződése ellen cselekedjék; mi több, tűrje és elviselje a rá kiszabott kompromisszumot.

Kíváncsiságomban odáig mentem, hogy levelet írtam az obnyinszki gazdasági elemző intézet igazgatójának, Pjotr Orehovszkij professzornak, aki, mint megtudtam, 2005-ben járt Barguzin térségében és fotóriportot készített a vidékről. A fotók felhasználására kértem tőle engedélyt, s meglepően gyorsan – pár óra leforgása alatt – el is küldte válaszát:

„Sándor versei (nálunk így ismerik Petőfi Sándort) számomra, valamint számos orosz ember számára ismeretesek, sokat lefordítottak belőlük, még a szovjet rendszer idejében... A költő Szibériában halt meg. Nem tudhatom, kinek és miért volt érdeke őt Erdélyben eltemetni. Ez a kérdés különben az osztrák–magyar történészek dolga. Hogy miképpen jutott a bajkái térségbe – Kelet-Szibériába –, az egy külön kérdés. Ez a térség abban az időben számos orosz szabadgondolkodású embernek volt száműzetési helye, börtöne. Érthetetlen, miért adták át őt az orosz impériumnak, s az is, mivel sértette meg a költő a cári törvényeket...”

E rövid idézet is jelzi, hogy Oroszországban a Petőfi-legendát a lehető legnagyobb nyitottsággal kezelik.

Amilyen örömet okozott írás közbeni hosszas szellemi vívódásom, annyira lehűtött később, évek teltevel, kritikussá érett énem; a szöveg

néhányszori újraolvasása után rájöttem, hogy szellemi „magánvállalkozásom” önmagában nem alkalmas világot gyújtani a sötétségben. Borzák Tibor kiérlelt, tényleges tanúságára volt szükség ahhoz, hogy számomra a kérdés visszanyerje méltó helyét a Petőfi Sándor élete és halála legendáriumában.

Mert ahhoz, hogy bármiféle elmélet tudományos igazsággá váljék, mind a segesvári halál tényét, mind a szibériai hipotézist megdönthetetlen bizonyítékok kell hogy alátámasszák. Ezek hiányában minden csak sejtés, feltételezés, kérdőjel, spekulációra alkalmas homály...

PETŐFI-ROKONOKKAL TELI UTÓKOR?

Borzák Tibor vérbeli újságíróként nem elégedett meg 2014-es könyvének összegző következtetéseivel, és egy olyan nyomon haladt tovább, ami a Petőfi-témakört egy szabadon kutatható, konstruktív irányba tereli.

Ez pedig a szépen gyarapodó Petőfi-rokonság kérdése.

„Hogyan lehetséges ez?” – teszi fel magának a kérdést. – „Hiszen a költő fia, Zoltán korai halálával az egyenesági leszármazás megszakadt.” Ám a feleletet is ő adja meg, 2016-ban megjelent *Rokonom, Petőfi* című oknyomozó riportkönyvében (BT-Press Könyv- és Lapkiadó):

„Petőfi szülei testvéreinek oldalági vonalán számos Hruz és Petrovics él a mai napig. Magam sem gondoltam volna, amikor felkutatásukba kezdtem, hogy ilyen sokan vannak. Ebben a könyvben a legérdekesebb családtörténetek olvashatók, azok a Petőfi-rokonok mesélnek, akik vállalják a nyilvánosságot...”

Roppant izgalmas és tanulságos sorsvonalak tűnnek fel és bomlanak ki az elegáns, jól dokumentált könyv oldalain, családkereső ambíciókkal összeállított, grafikusán is ábrázolt, bonyolult családfák illusztrálják a szerző kutatásainak értelmét, tévhitek bomlanak le, új adatok nyernek megerősítést – mindez Borzák megfogalmazásában „izgalmas időutazás”.

A rokonkeresés elkezdése volt az a kis hólabda, ami a lejtőn megindulva nagy görgeteggé duzzadt az évek során: és amíg tudós szakemberek viaskodnak egymással Petőfi feltételezett csontváza ürügyén, Borzák Tibor szívósan keresi a rokonokat: „Amikor ennek a könyvnek az ötlete megszületett, tudatosabbá vált a kutatás: egyre több leszármazott bukkant fel... Családfákat mutattak, megsárgult fényképeket

vettek elő, sőt beszédes dokumentumok, tárgyak is előkerültek. A hiányzó adatokat levéltárakból gyűjtöttem-gyűjtöttük össze... Sokan büszkék a Petőfivel való atyafiságra, de sosem kérkednének vele. Az oldalági rokonok sok százan vannak, itt élnek köztünk, őrzik a múltjukat, érdemes rájuk figyelni.”

A sok száz rokon beazonosítása, a feltételezett vérvonalak ellenőrzése, a zsákutcák és a hamisnak bizonyuló adatok kiszűrése, a különböző családi legendák beigazolása vagy eloszlatása, az újabb alanyok és leszármazottaik felkutatása, mind-mind egyként izgalmas, de időigényes és célravezető feladat; mellesleg sokkal több elégtétellel jár, mint egy titokzatos sír körüli mendemondáknak utánajárni, földrajzi távolságok ezernyi kilométereit legyúrni, csontok korának régiségét és hitelességét felbecsülni, kihantolási engedélyekért könyörögni. A Borzák által felvállalt Petőfi-rokonkeresés akár több eséllyel bizonyíthatja azt, hogy a költő lám, nem halt meg, hiszen rokonain keresztül itt él közöttünk – költői-forradalmi szelleméről nem is beszélve.

A könyvből kiderül, hogy a kiterjedt Petrovics- és a Hrúz-rokonság gyakorlatilag átfogja nem csak azt a területet, amelyen költőnk életének különböző szakaszait leélte, de a magyar társadalom majd minden rétegében nyomot és képviselőt hagyott.

Néhány kiemelkedő érdekességre ezen túl is érdemes föl hívni a figyelmet.

Borzák a Petrovicsok utáni kutatásai során megtudta például, hogy 2007. január elsején a Petrovics családnevet és változatait kereken 4683 személy viselte Magyarországon (több mint 10 millió személy nevének átvizsgálása utáni adat!). Ami azt jelenti, hogy a költő eredeti családneve gyakori Magyarországon, különösen annak szláv etnikumúak lakta területein.

Az is kiderült, hogy a költő családján kívül más családok is folyamodtak a hatóságokhoz a Petőfi-féle névmagyarosítás végett. Hogy milyen okból, erre nem igazán derült fény, amennyiben a rokonság ténye nem állt fenn a családok között. A homályt csak növeli a tény, hogy 1933-ig a Petőfi vezetéknev nem volt védett, addig bárki számára elérhető. Egy, a könyvben megszólaltatott főlevéltáros szerint *„a költő eltűnése után hihetetlenül megsaporodtak azok, akik Petőfinek adták ki magukat, előkerültek a soha nem látott rokonok, barátok, s egy ilyen helyzetben... nyilván előnyt élveztek azok, akiket eleve Petrovicsnak hívtak...*

Persze, nem mindenki akart Petőfi lenni... a Petrovics nevet egyesek Petőre, Radóra, Dunaira, Szinvára, Székelyre cserélték le... Előfordult, hogy három testvér három különböző vezetéknevet választott... 1933-tól pedig védetté vált a Petőfi név, senkinek sem engedték fölvenni.”

A sajtó mindig is igyekezett előállni a maga különféle „szenzációs” felfedezéseivel.

A *Népszava* például 1984. december 31-én az alábbi hírt közölte a költő születésnapjáról: *„A baranyai Bóly községben élő Petrovicséknál különös kegyelettel emlékeznek minden esztendő fordulóján: ők alkotják ugyanis a költő családfájának egyetlen még létező ágát, leszármazottai annak a Petrovics családnak, amelyből Petőfi eredt. Az idősebb Petrovics Lajos felkutatta a rokoni kapcsolatokat és összeállította a nevezetes családfát.”*

Később kiderült, hogy nem a bólyiak az egyetlen leszármazottak: a *Magyar Nemzet* 1991-ben példaként Petőfi S(ándor). János nyelvészprofesszort említi (a Pécsi Tudományegyetem díszdoktora), aki német állampolgárságú olasznak számított, és matematikusként került kapcsolatba a nyelvtudománnyal. (Szerző már nem találkozhatott vele: a professzor 2003-ban elhunyt.) A bólyi Petrovics Lajos viszont versíróként volt ismert, családi visszaemlékezéseit is papírra vetette. Leszármazottja az 1953-ban született Petrovics István szegedi oktató és történész (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar), aki Petőfihez fűződő viszonyáról így vall: *„A Nemzeti dal, bármikor is hallom, olvasom, megdobogtatja a szívem. Gondolkodásom, mentalitásom azonban nagyon különbözik a Petőfiétől. Én a »klasszikus vitában« Széchenyi és nem Kossuth vagy Petőfi oldalán állok.”*

Borzák Tibor könyvéből megtudjuk, hogy a Hrúz-ági rokonság hihetetlenül ágas-bogasnak bizonyult, ember legyen a talpán, aki eligazodik a sokféle érintkezésen, elágazáson. Válások, új házasságok, szerelemgyerekek, gyors vadházasságok bonyolítják a szerzői nyomozást, és számos esetben tűnik fel egy-egy rendkívüli történet, nem egyszer tollforgató, versíró rokonok is előkerülnek. Továbbá sokféle foglalkozás is: lelkész, kocsmáros, asztalos, néprajzos, piaci zsibáros, festő, földmérő mérnök, mészáros, hajóskapitány, jogász, vasúti alkalmazott, s bár kezdetben inkább a Petrovicsokról járta a hír, hogy valahai nemesi származékok utódai, a nyomozás során kiderült, hogy

valójában a Hrúz-ágra mutató múzeumi utalás került elő nemesi oklevél meglétével kapcsolatosan.

A sajtó a Hrúzak életében is talál kitergetni való szenzációt: ezek közül kiemelkedik a kerepesi Petőfi csárda története.

A kocsmát, bár azt valójában Hrúz Ádám nevű fogadós – Petőfi Sándor nagybátyja – futtatta fel, a helyiek között mindenki „Lórika kocsmájaként” emlegette. (Lórika nem volt más, mint a tulajdonos Eleonóra nevű felesége, illetve annak leánya, Hrúz Eleonóra.)

Borzák könyve szerint hajdanán, a fogadó homlokzatán emléktábla hirdette, hogy Petőfi Sándor is járt ott. Lógott továbbá odabent egy nagy méretű Petőfi-kép is, a következő felirattal: *„Örökké éljen Petőfi szelleme!”* Egy asztal pedig a Petőfi Társaságnak volt örökösen fenntartva. A népi hatalom idején bekövetkezett államosításkor eltűnt az emléktábla, a berendezés, majd az épületet is részben lebontották. Feljegyezték azt is, hogy Hrúz Ádámot – a rokonság okán – mindenki csak Petőfi Ádámnak hívta: szörnyen büszke volt ugyanis a rokoni kapcsolatra, s az asztalok közt járva-keelve fűnek-fának újságolta, hogy ő bizony Petőfi-rokon. *„Negyvenhét éven át mérte a bort a csárdában – írta róla Borzák Tibor –, hatvanhat esztendőskorában halt meg, halálos ágyán Dezső fia lelkére kötötte, hogy a rokonságot soha föl ne adja.”* A kocsmá legendáját tovább fényezte annak a híre, hogy nagy vadászatok idején nemegyszer pihent meg benne rövid időre Ferenc József, sőt, a szépséges Sissi királyné is megfordult itt – nem is beszélve Petőfiről, aki Pestről Gödöllőre tartva szívesen szállt meg nagybátyjának kerepesi csárdájában. A szerző le is jegyzi azt a nótát, amit a Petőfi-csárdáról hosszú időn át énekeltek:

*„Van egy kocsmá Kerepesen: Magyar Korona.
Jó magyar, ha arra jársz, gyere be oda.
A kapuja mindig tárva, a gazdája magyar árva,
Petőfinek emlékére, gyere be oda.”*

Megható történet bontakozik ki az 1948-as magyar sajtó oldalain is. *„Petőfi egyetlen vérrokona rongyot árul a pesterzsébeti piacon!”* (szalagcím a *Népszava* 1948. egyik februári számából). Az újságíró a rendőrség révén „talált rá” az „egyetlen” vérrokonra (akiről, mint kiderült, távolról sem volt az egyetlen), mert Balthazár Istvánné Hrúz Margit

történetesen zsidóbarisítási engedélyért folyamodott a rendészethez, mivel annak hiányában kitoloncolással fenyegették. A riport szerzője utalt rá, hogy az asszony, származása okán, megérdemelné a polgármesteri segítséget.

Hamarosan a *Friss Újság* is beszállt a ringbe, elújságolva, hogy „*Nem nyomorog többé Petőfi Sándor unokahúga.*” A vonatkozó riportból kiderül továbbá, hogy „*Budapest főkapitánya, dr. Münnich Ferenc rendőraltábornagy tudomást szerzett arról, hogy a Petőfi-rokon milyen nyomorúságos körülmények között él, és kezdeményezésére egy teljesen rendbe hozott, szépen bebútorozott lakást adtak át neki. A főkapitány a rendőrségi készletből tűzifát, valamint kétszáz forint készpénzt is juttatott a neves leszármazottnak.*”

Az eseményről filmhíradó s fotó is készült, ez utóbbit a *Magyar Nap* 1948. február 22-i száma címlapján hozta: a képen Münnich Ferenc és Hruz Margit megragadottan kezét fognak...

A közlemények után megindult a lavina a sajtóban: egymás után jelentkeztek újabb Petőfi-rokonok, akik jelezték: távolról sem Hruz Margit az egyetlen élő rokon... Ezzel aztán a korabeli *Világ* című lapnak is sikerült szerencsésen beszállnia a szenzációsnak indult Petőfi-sztoriba...

*

Az idő, mely mostanig így vagy úgy, mindenre talált valamilyen megoldást, ezúttal is biztosan kivájja majd a saját medrét. Emlékezzünk Petőfiről és költészetéről akár csak eddig, de ne lepődjünk meg – hisz élete annyi mozzanatra volt képes megírni különféle érvényes változatokat –, ha esetleges távolra szakadására is látnoki versbe szublimált utalást találunk.

S akár csak Borzák Tibor 2014-es könyvét, zárja le ezt a gondolatfüzért is Petőfi Sándor 1847-ben írt *Szent sír* című verse:

Messze, messze, messze,
 Honnan a madár jó
 Tavasz kezdetével,
 Messze, messze, messze,
 Hova a madár megy
 Hűvös, ködös ősszel.

*Messze tengerparton
Áll a szent sír, a zöld
Tenger sárga partján;
Vadbokor fölötte,
Rá sötét fátyolként
Árnyékot borítván.*

*E vadbokron kívül
Nem gyászolja senki
A dicső halottat,
Ki a zajos élet
Lejártával itt most
Század óta hallgat.*

*Végső volt honában,
Ki a szabadságért
Hősi kardot ránta,
Hogy lett volna híve
A sors, ha hazája
Sem volt hű iránta?*

*Száműzé magát, hogy
Gyáva nemzetét ne
Lássá; mert ha látná:
Megátkozná, míg a
Messzeségből néma
Fájdalommal néz rá.*

*Itten nézte a hős
A szülőföldről
Ballagó felhőket,
Melyeken az estfény,
(Vagy talán honának
Szégyenpírja?) égett.*

*Itten ült a parton,
S hallgatá a csendes*

*Tenger mormogását,
S gondolá, hogy hallja
Fölríadt népének
Távoli zúgását.*

*S várta, várta, várta,
Mikor jön már a hír,
Hogy szabad hazája?
S addig várt, addig várt,
Míg a halál jött e
Hír helyett hozzája.*

*S otthon már nevét is
Alig ismerik; csak
Egy emlékszik rája,
Egyedül csak egy... a
Költő, a szabadság
Ez örök-lámpája.*

Pest, 1847. január

A nagy hinta-játék. Illusztráció Ady-vershez (aquaforte, 1977)